

HAK DİNİ KUR'AN DİLİ'NDE KADER İNANCI VE İNSAN HAYATINDAKİ YERİ*

Dr. Sabri YILMAZ**

BELIEF IN QADAR AND ITS SIGNIFICANCE
FOR HUMAN LIFE IN THE hak dını Quran dılı

ABSTRACT

Elmalili, in his book called *Hak Dini Quran Dili*, has explained belief in *qadar* (pre-determination) and its significance for human life.

According to Elmalili man, apart from other beings, was created as having will; hence, he is obliged with religious obligations (*taklif*) and is free in the field of voluntary actions. In this field, man is free, and divine will is subjected to human will. From this, man's responsibility stems. Thus, *qadar* in relation to man's actions must be understood as the field of possibilities. However, God may not fulfill man's every wish. Man's status is between neither having complete freedom nor being in complete compulsion (*amrun bayna amrayn*).

Man, having fulfilled his obligations, must believe in *qadar* without losing his fortitude in the incidents.

* Bu makale, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin 7-9 Eylül 2001 tarihlerinde Erzurum'da düzenlediği "Günümüz İnanç Problemleri Sempozyumu"nda "Elmalılı'ya Göre Kader İnanıcı ve İnsan Hayatındaki Yeri" başlığıyla sunduğumuz tebliğin gözden geçirilerek bazı ilavelerle geliştirilmiş halidir.

** DEÜ. İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, İzmir. (e-mail) sabri.yilmaz@deu.edu.tr

Key Words: Elmalılı, qadar (pre-determination), divine will, voluntary actions, amrun bayn amrayn.

ÖZET

Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* isimli eserinde kader inancı ve bu inancın insan hayatındaki yerine dair geniş açıklamalar yapmıştır.

Elmalılı'ya göre insanın iradesi, ruhunun en bariz fonksiyonu olup bülüğ çağından itibaren devreye giren ve sorumluluğu gerektiren bir güçtür. Böyle bir güçle donatılan insanın ilahi irade karşısındaki konumunu Yazır, "emrun beyne emrayn" tabiri ile izah etmektedir. Buna göre insan bir yönüyle hür, bir yönüyle de mecbur olan bir varlıktır. Hürriyet ile mecburiyeti bünyesinde barındıran insan, aynı zamanda yaptıklarından sorumlu tutulmaktadır. Onun kaderi, iyilik ya da kötülüğü seçerek gereğini yerine getirebilecek bir imkâna sahip olarak yaratılmış olmasıdır.

İnsan serbest bırakıldığı alanda kendi iradesi ve tercihi sonucu ortaya çıkan olumsuzlukları kadere yükleyerek sorumluluktan kurtulmaya çalışmamalıdır. Ancak, gücünü aşan hususlarda, metanetini kaybetmemesi açısından, kadere inanmalı ve üzerine düşen her şeyi yaparak sonucu Allah'a havale etmelidir.

Anahtar Kelimeler: Elmalılı, Kader, İlahi İrade, İradi Fiiller, Emrun beyne Emrayn

Giriş

Kelâm ilminin ve itikadî mezheplerin teşekkülünde önemli bir yere sahip olan kader inancı, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren tartışma konusu olmuştur. Aslında bu, sadece İslam Dini'nde değil, diğer din ve düşünce sistemlerinde de sürekli tartışılan, çözüm aranan bir problemdir. Zira kader bir taraftan sonsuz ilim, irade ve kudret sahibi olan Allah'ın hâkimiyetini, diğer taraftan her yönüyle sınırlı ve sonlu olan insanı ve onun hürriyetini doğrudan ilgilendirmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın ilim, irade ve kudretinin mutlak olduğunu belirten ayetlerin yanında; yapıp-etmelerinde insanın özgür olduğunu, dolayısıyla sorumlu tutulacağını ifade eden ayetler de vardır.¹ İlk bakışta birinci grup ayetlerden insana, neredeyse, hiçbir hürriyet alanı bırakılmadığı, her şeyin önceden belirlendiği şekilde meydana geldiği anlaşılırken; ikinci grup ayetlerde insanın bütün yaptıklarından mesul tutularak hesaba çekileceği vurgulanmaktadır. Bu durumla karşı karşıya kalan insanların zihinlerinde, kaçınılmaz olarak, birtakım şüpheler uyanmaktadır. İnsanların bir kısmı kaderi "alın yazısı" olarak algılayıp hayatın akışı içerisinde kendilerinin hiçbir yetki ve sorumluluğu yokmuş gibi hareket etmekte, böylece çalışıp çabalamaya gerek görmemektedir. Diğer taraftan bir kısmı da ilahî hâkimiyeti göz ardı ederek kendilerinin her istediğini yapabilecek güç ve kudrete sahip olduğunu düşünmekte, dolayısıyla hayatında kader inancına yer vermemektedir. Günümüzde din eğitimi ve öğretimiyle meşgul olanların, kader inancı etrafında dönüp-dolaşan sorulara sıkça muhatap oldukları da dikkate alındığında, insanların yaşayış tarzlarını doğrudan etkileyen kader inancının, gündemdeki yerini her zaman koruyan bir mesele olduğu söylenebilir.²

Osmanlı'nın son döneminde medresede yetişen Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1878–1942), Kelâm ilmine dair müstakil bir eser yazmamış olmakla birlikte, *Hak Dini Kur'an Dili* isimli tefsirinde kelâmî problemlere genişçe yer verdiğinden son devrin önemli Kelâm âlimlerinden sayılmaktadır.³ Adı geçen eseriyle günümüze de ışık tutan Elmalılı'nın kader inancı ve bu inancın insan hayatındaki yerine dair izahlarının, insanoğlunun bu husustaki arayışlarına bir çıkış yolu göstereceği kanaatini taşıyoruz.

¹ İlhami Güler, *Allah'ın Ahlâkîliği Sorunu*, Ankara 2000, s. 92.

² Osman Karadeniz, "Kader Konusunda Bazı Yanlış Anlamalar", *DEÜİFD*, VII, 191–193.

³ Yusuf Şevki Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 60.

1. Kader Kavramı

1a. Kaderin Sözlük ve Terim Anlamı

Arapçada “kadera” sülalesinin mastar kipi olan “el-kadr” ya da “el-kader” kelimesi, lügat anlamı bakımından zengin sözcüklerden biridir. Sözlüklerde *kader* kelimesine güç yetirme, ölçme, bir şeyin miktarını belirtme, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirtme, ölçüp-biçme, planlama, hükmetme ve rızkı daraltma gibi anlamlar verilmiştir.⁴

Terim olarak ise *kader* kelimesine birbirine zıt iki anlamın yüklendiği görülür. Selefiyye âlimleriyle Matüridî ve Şîî kelamcılarının çoğunluğu *kaderi*, Allah’ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi, şeklinde tarif ederlerken; Eş’arî kelamcılarının çoğunluğu ile İslam filozoflarının bazıları, Allah’ın nesne ve olayları ezeli planına uygun olarak yaratması ya da gerçekleştirilmesi, şeklinde tanımlarlar.⁵

Din anlayışı açısından herhangi bir mezhep ile sınırlanması mümkün olmamakla birlikte Elmalılı’nın en önemli eseri *Hak Dini Kur’an Dili*’ni klasik Ehl-i Sünnet çizgisi doğrultusunda kaleme alması⁶ sebebiyle, özellikle

⁴ Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (ö. 370/975), *Tehzîbu’l-luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Kahire, tsz, IX, 19, 20, 22; Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya (ö. 395/1004), *Mu’cemu mekâyisi’l-luğa*, nşr. Abdusselam Muhammed Harun, Beyrut 1991, V, 62–63; İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (ö. 711/1311), *Lisânu’l-Arab*, Beyrut 1955, V, 74, 76, 77; Rağîb Hasan b. Muhammed el-İsfehânî (ö. 502/1112), *el-Müfredât fi garîbi’l-Kur’ân*, nşr. M. Ahmed Halefullah, Mısır, tsz., s. 596; İbrahim Mustafa ve arkadaşları, *Mu’cemu’l-vasît*, İstanbul 1989, II, 718; D.B. Macdonald, “Kader”, *İ.A.*, İstanbul 1967, VI, 41.

⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 58; Ayrıca bkz. İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, (Yayına Hazırlayan) Sabri Hizmetli, Ankara 1981, s. 329; Ali Arslan Aydın, *İslam’da İman ve Esasları*, İstanbul 1990, s. 392–393; Osman Karadeniz, “Kader Konusunda Bazı Yanlış Anlamalar”, *DEÜİFD*, VII, 194–198; Halife Keskin, *İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza*, İstanbul 1997, s. 62–65; Emrullah Yüksel, *Sistematik Kelam*, İstanbul 2006, s. 70-71.

⁶ Hasan Onat, “Elmalılı Hamdi Yazır’ın Din Anlayışı ve Mezheplere Bakışı”, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*, Ankara 1993, s. 148, 151; Ayrıca bkz. Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul 1971, I, 174. (Bundan sonra **HDKD.**, şeklinde

Matüridîler ile Eş'arîler'in *kader* kavramına yükledikleri anlamı burada, kısaca, zikretmeyi uygun buluyoruz.

İmam Matüridî (ö. 333/944) *kaderin* iki anlama geldiğini belirterek şöyle izah eder: Birincisi, bir şeyin meydana gelişi açısından sahip olduğu konum ve değer hükmüdür. Buna göre *kader* her şeyi, hayır-şer, husun-kubuh, hikmet-sefeh bakımından taşıdığı mahiyet üzere kılmak, bir hikmet üzere takdir etmektir. İkincisi, her şeyin oluşacağı zaman ve mekânı, hak veya batıl oluş vasfını, doğuracağı mükâfat ve cezayı belirlemektir.⁷ Bu çerçevede Nureddin es-Sâbunî (ö. 580/1184) *kaderi*, Allah'ın ezeli ilmi dâhilinde eşyayı sahip olduğu vasıfla bulunduğu hal üzere tayin ve tespit etmesi, olarak tarif eder.⁸

Diğer taraftan Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935) *kaderin* yaratma anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁹ Bu doğrultuda Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/ 1413) de *kaderi*, ezeli iradenin belirlenmiş zamanları itibariyle eşyaya taalluku ve mümkünâtın yokluktan varlığa çıkması, şeklinde tarif eder.¹⁰

1b. Hak Dini Kur'an Dili'nde Kader Kavramı

Hamdi Yazır, *kader* kelimesinin lügatteki asıl anlamının "güç yetirme" olduğunu belirterek hüküm, takdir ve tazyik manalarına da geldiğini ifade eder.¹¹ Bununla birlikte onun, *kader* kelimesini, sözlükteki miktar ve ölçü manalarıyla bağlantılı olarak "sınır koyma" anlamında kullandığı görülmektedir.¹² Bunu destekleyen bir açıklamasını da "halaka" fiilinin anlamlarından

atıf yapılacaktır.)

⁷ Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed el-Mâtüridî (ö. 333/944), *Kitâbu't-tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, Ankara 2003, s. 488.

⁸ Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekr es-Sâbunî (ö. 580/1184), *el-Bidâye fi usuli'd-dîn*, nşr. Bekir Topaloğlu, Dımaşk 1979, s. 78.

⁹ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî (ö. 324/935), *Kitâbu'l-luma fi'r-red alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*, nşr. Richard J. McCarthy, Beyrut 1952, s. 45.

¹⁰ Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/ 1413), *Kitâbu't-ta'rifât*, thk. İbrahim el-Ebyârî, Beyrut 1992, s. 220-221.

¹¹ Yazır, *HDKD.*, IX, 5970.

¹² Yazır, *HDKD.*, V,3567; VII, 5063; VIII, 5744-5746.

biri olarak kabul ettiği “takdir” kelimesini tarif ederken görüyoruz: “*Halk*” fiili iki mânâ ifade eder, birisi takdir etmek, yani eşyanın bütün tafsilatıyla miktar ve meratibini tayin etmektir”.¹³ Eserinin bir başka yerinde *takdiri* “ilmen bir tahdîd”¹⁴ olarak tarif eden Yazır’a göre Allah her şey için ölçü takdir etmiş, bir sınır ve miktar tahsis etmiştir. Her şeyin hükmü ve kıymeti Allah’ın kendilerine tahsis ettiği ölçü ile uygunluk arz etmektedir. Gerçekte bir şeyi bilmek de onu ölçü ve sınırlarıyla temyiz etmektir.¹⁵ Her şeyin meydana gelmeden önce Allah’ın ilminde takdir edilen bir kaderi, yani ilmî bir değeri vardır. Fiilen yaratılışı ve kazasının cereyanı o kadere göre olur.¹⁶

Açıkça görülmektedir ki *Hak Dini Kur’an Dili*’ni Ehl-i Sünnet anlayışı çerçevesinde kaleme alan Elmalılı’nın *kader* kavramına yüklediği anlam, Matüridî ekolünün benimsediği çizgide yer alır. Ayrıca o, *kaderi* “alın yazısı” olarak kabul etmez. Ona göre *kader*, âlemde olup-biten her şeyin belli bir ölçüye ve belli bir imkâna göre meydana gelmesinin önceden belirlenmesidir. İnsanoğlu söz konusu olduğunda ise *kader*, insanın ne yapacağını değil, ne yapabileceğinin önceden belirlenmesini¹⁷ ifade eden “ilmi olarak sınırlandırma” anlamında ele alınmalıdır.

2. Allah’ın İlmi ve İradesi Açısından Kader

2a. İlm-i İlahi Açısından Kader

Elmalılı’nın *kader* kelimesine yüklediği anlamı dikkate aldığımız zaman onun konuyu, önce Allah’ın ilmi ve iradesi açısından değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Yazır’a göre Allah’ın ilmi, hiçbir şeyin gizli kalmasına imkân tanımayan kuşatıcı bir ilimdir.¹⁸ Onun ilm-i ilahîye bakışını aşağıdaki ifadelerinde daha ayrıntılı bir şekilde görmek mümkündür:

¹³ Yazır, HDKD., VII, 4875.

¹⁴ Yazır, HDKD., VII, 5156.

¹⁵ Yazır, HDKD., VII, 5063; VIII, 5744 -5745.

¹⁶ Yazır, HDKD., VII, 4554; VIII, 5746 -5747.

¹⁷ Mehmet Türkeri, *Elmalılı’nın Ahlak Felsefesi*, İzmir 2006, s. 117 -118.

¹⁸ Yazır, HDKD., II, 850.

Muhakkak ki ne yerde ne gökte cüz'î-küllî, maddî-manevî, en-füsî-âfâkî hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz, hepsi O'nun malumudur. Hatta bütün kâinatta herhangi bir şeyin haddizatında ve hangi tavırda mevcudiyeti Allah'a nazaran ayn-ı ilimdir. İlm-i ilahî beşerde olduğu gibi temessülî, tasavvurî, zıllî bir ilm-i hâdis değil, mebnay-ı vücud olan bir ilm-i ezelîdir.¹⁹

Gâib ve şâhid, makulât ve mahsusât, külliyât ve cüz'iyât, büyük küçük sukut ve istikrar, hareket ve sükun, hayat ve memât, hâsılı olmuş ve olacak, gizli ve açık her şey bütün tafsilâtı, bütün inceliğiyle gayet açık ve belîğ bir kitaptadır. Yani ilm-i ilâhîde veya Levh-i Mahfuz'dadır. Hem müfredatı, hem silsile-i nizâmatı ile 'ındallah malum ve mazbuttur.²⁰

Görüldüğü gibi Elmalılı, Allah'ın ilmini veya ilahî bilgiyi en ince ayrın-tısına kadar her şeyi kuşatan bir bilgi olarak kabul eder. Ancak, ona göre, Allah'ın bu mahiyete sahip olan ezelî ilmi, taalluk ettiği malumun varlık alanına çıkmasını mecburî hale getirmez. Bu hususu Elmalılı şöyle izah eder: *"Fâil-i muhtarın önden veya sondan bir şeyi bilmesi, onu yapması ve yaptırmaması demek değildir. Ne bilen yapmaya mecbur, ne de bilinen yapılmaya mecburdur."*²¹

2b. İrade-i İlahi Açısından Kader

Kader açısından Allah-insan ilişkisi incelenirken Allah'ın ilim sıfatıyla ayrılmaz bir bağı olan irade sıfatının dikkatlerden uzak tutulmadığını görüyoruz. Çünkü mutlak ilim, irade ve kudret sahibi olan Allah karşısında, insan iradesi ve bu iradenin eseri olan fiillerin değerlendirilişi bu meseleye bağlıdır.²²

¹⁹ Yazır, HDKD., II, 1027.

²⁰ Yazır, HDKD., III, 1947-1948.

²¹ Yazır, HDKD., I, 216.

²² Halife Keskin, *İslam Düşüncesinde Allah-Âlem İlişkisi*, İstanbul 1996, s. 120.

Elmalılı'ya göre Allah, irade-i mutlak, ihtiyar-ı mutlak sahibi olup, dileğini yapan bir varlıktır.²³ Bu yüzden Yazır, "*irade-i ilahî haricinde herhangi bir hadisenin vukuuna imkan yoktur*"²⁴ diyerek ilahî iradenin her şeyi kapsayan genel bir irade olduğunu ifade etmektedir. Ancak, ilahî iradenin iki ayrı tecelli şekli olduğunu vurgulayarak şöyle izah eder: Birincisi hiçbir sebep ve şarta bağlı olmaksızın doğrudan doğruya ortaya çıkmasıdır. İlahî iradenin bu tecelli şeklinde Allah'ın Cebbar ismi hâkimdir, dolayısıyla bu irade cebrîdir. Zorlayıcı olarak tecellî eden ilahî iradenin taalluk ettiği kulların fiilleri de ıztırarîdir.²⁵ Böyle olduğu için insanın bu fiilleri kendisine herhangi bir sorumluluk getirmemektedir. Zaten bu yöne ait olan meşiet-i ilahînin tafsilatını, zaman içerisinde gerçekleşmiş ya da gerçekleşecek olan tecellilerini insanın tamamen bilmesi mümkün değildir. Onları sadece Allah Teâla kendisi bilir.²⁶ İkincisi ilahî iradenin sebeplere, şartlara ve kulun iradesine bağlı olarak hükümünü yürüten tecellî şeklidir.²⁷ İlahî iradenin bu yönünde mutlak bir zorlama değil, mükellef tutma söz konusudur. Zaten, bu yüzden insana irade verilmiştir.²⁸ Dolayısıyla burada ilahî irade insan iradesini takip etmektedir.²⁹ Elmalılı'nın şu ifadeleri de açıkça, bunu göstermektedir:

Allah'ın rahmet-i vâsiasıyla bazı ef'alinizde size meşiet verdiği, sizin hakkınızda kendi meşietinin bir kısmını sizin meşietinize, talep ve kesbinize rabt u ta'lik eylediği; mükellefiyet ve mesuliyetinizin de bu kısma ait olduğu da muhakkaktır. Allah dilemeden sizin bir şey yapamayacağınız nasıl bedihî ise Allah'ın bazı şeyleri de sizin di-

²³ Yazır, HDKD., II, 846-847

²⁴ Yazır, HDKD., II, 1226.

²⁵ Yazır, HDKD., II, 1226.

²⁶ Yazır, HDKD., III, 2086.

²⁷ Yazır, HDKD., II, 1226.

²⁸ Yazır, HDKD., II, 847.

²⁹ Yazır, HDKD., I, 523, 546; III, 2086.

lemeniz üzerine ve talebinizle yaptığı ve bu suretle de birçok şeyler halk ettiği dahi bedihîdir ki işte sizin mesuliyetiniz bu noktadadır.³⁰

Bu açıdan konuya yaklaşan Yazır'a göre ilahî buyruklar, emir ve nehiyeler, helal ve haramlar, sevap ve cezalar ilahî iradenin cebrî olarak tecellî ettiği alanda değil, kulun iradesine bağlı olarak tecellî ettiği kısımdadır.³¹

Görüldüğü gibi Elmalılı'ya göre meşiet-i ilahî, mutlak bir iradedir. Bununla birlikte insanların, kendilerine verilmiş olan iradeleriyle hareket etmelerine engel teşkil etmez. Çünkü meşiet-i ilahî insanları zorlayarak tek yöne sevk etmez, sınırlı da olsa serbest bırakır ve dilediklerini seçerek ona göre davranmalarına imkân tanır.

3. İrade Sahibi Bir Varlık Olan İnsan Açısından Kader

Kader meselesi incelenirken dikkatlerden uzak tutulamayan önemli bir konu da insan iradesinin, ilahî irade karşısındaki konumudur. Yazır'a göre Allah Teâla insanı hem iyiyi hem de kötüyü seçebilecek kabiliyette, irade sahibi bir varlık olarak yaratmıştır. Nitekim "*Dilediğinizi yapın*"³² mealindeki ayet insanda iradenin mevcudiyetini gösteren özlü bir ifadedir.³³ Nitekim Allah, insana irade bahşederek onun hür olmasını bizzat kendisi dilemiştir.³⁴ Dolayısıyla insanın insanlığı ve diğer varlıklardan farkı, onun irade (hürriyet) ve tercih (ihtiyar) gücüne sahip olmasına dayanır.³⁵ Başka bir ifadeyle insanın irade özgürlüğüne sahip olması, onun insanlığının bir gereğidir. İrade hürriyeti, tercihte bulunma kabiliyetini beraberinde getirir. İrade ve tercih ise insanı diğer varlıklardan farklı kılan akıl gücüne dayanır.³⁶

³⁰ Yazır, HDKD., III, 2086-2087.

³¹ Yazır, HDKD., III, 2080.

³² Fussilet 41/40.

³³ Yazır, HDKD., VIII, 5500.

³⁴ Ahmet Akbulut, "*M. Hamdi Yazır'da Kelâmî Problemler*", Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Ankara 1993, s. 279.

³⁵ Yazır, HDKD., I, 78-79; VIII, 5624-5625.

³⁶ Türkeri, a.g.e., s. 107-110.

Elmalılı hatıra gelmesi muhtemel olan şu soruları dile getirerek bu hususu biraz daha açıklamaya çalışır: Acaba Allah insanları irade sahibi olarak yarattıktan sonra istikbalin mukadderatını onlara bırakmış, kendisi de hicab-ı izzete çekilmiş değil midir? O halde Allah, bütün âlemlerin mebd-i vücud itibariyle Rabb'ı olsa da hali hazırda insanların işlerine fiilen müdahale etmemiş, böylece geleceğin bi'l-vasıta Rabb'ı olmuş olmaz mı? Bu takdirde insanın alacağını zorla almak ve sorumluluk korkusundan uzak kalmak için kaderini kendisinin belirleyip, “*Yaptıklarından hesaba çekilmeyen*”³⁷ bir hükümdar olması gerekmez mi?³⁸

Elmalılı'nın bu tür sorulara açıkça karşı çıktığını görüyoruz. Ona göre bu nevi soruların hatıra gelmesi, insanların sahip oldukları cüz'î iradeyi mutlak bir küllî irade kabul ederek onlara her türlü kayıttan uzak bir seçme hürriyeti verip, onları her şeye gücü yeten, kayıtsız-şartsız hür ve fail-i muhtar bir varlık olarak görmekten ileri gelen bir “şirk” iddiasından kaynaklanır.³⁹ Çünkü insan iradesinin, Allah'ın iradesinden tamamen ayrı ve ona aykırı düşebilecek şekilde hür olduğunu zannetmek Allah'ın âlemlerin Rabb'ı olduğunu hesaba katmamaktır.⁴⁰ Halbuki insan beden ile ruhun, akıl ile kalbin, kabiliyet ile faaliyetin, mecburiyet ile serbestiyetin birleştiği bir varlıktır. Dolayısıyla insan ne mecbur-i mutlak ne de fail-i mutlaktır.⁴¹ Elmalılı, “hiçbir hürriyeti olmamak” ile “dilediği her şeyi yapabilmek” arasında belli bir denge üzere yaratılmış olan insanın gerçek konumunu ifade etmek üzere “emrun beyne emrayn”⁴² tabirini kullanmaktadır. Buna göre gerçekte Allah irade etmeyince

³⁷ Enbiya 21/23.

³⁸ Yazır, HDKD., I, 79.

³⁹ Yazır, HDKD., I, 79.

⁴⁰ Yazır, HDKD., VIII, 5629.

⁴¹ Yazır, HDKD., I, 80.

⁴² Yazır, HDKD., I, 80, 665; II, 1398. “Emrun beyne emrayn” tabiri, Şîf alimlerin kader ve insanın fiilleri konusunu ele alınırken kullandıkları bir kavramdır. Şeyh Müfid (ö. 413/1022), cebr ve tefviz konusunu izah ederken “Şeyh Ebu Cafer şöyle dedi: Lâ cebra ve lâ tefvîza bel emrun beyne emrayn” diyerek bu tabiri Şeyh Saduk'a atfetmektedir. Bkz. Ebu Abdullah Muhammed b. En-Nu'man, *Tashîhu'l-İ'tikad*, thk. Hibetü'd-Din eş-Şehristanî (Evailu'l-Makalât ile birlikte), Tebriz 1363/1943, s. 154.

insan irade edemez. Fakat Allah'ın, insanın irade etmesine izin vermesiyle muradını da irade etmiş olması gerekmez. Nitekim insan bir şey irade eder de muradına nail olmayabilir. O zaman Allah onun irade etmesini irade etmiş, fakat muradının meydana gelmesini irade etmemiş, demektir. Yani Allah'ın dilemesi, muradın meydana gelmesini gerektiren bir dilemedir. Fakat, Allah dilemedikçe kulun dilemesi muradın olmasını gerektirmez. İnsanın hem iradesinin hem de muradının meydana gelmesi için ikisinin birden Allah'ın iradesiyle birleşmesi (iktiran) şarttır.⁴³ Öyle anlaşılmaktadır ki insanın iradesi mutlak bir irade değil, mutlak olan ilahî iradeye uygun olma şartına bağlanan bir iradedir. Bu yüzden "*insanın ihtiyarî fiillerinde ne mutlak cebr ne de mutlak tefviz vardır. Aksine insan için cebr-i mahzın hakim olduğu birçok ıztırarî fiil bulunduğu halde ihtiyar-ı mahz yoktur*".⁴⁴ Dolayısıyla insanın ne mecburiyet yönü ne de serbestiyet yönü inkâr edilebilir. Mecburiyet yönü Allah'ın kudretinin, serbestiyet yönü de iradesinin şahididir. İnsan, Allah'ın rahmeti ile dilediğini yapmada serbest olup, bu sayede kaderinin bir kısmını kendi isteğiyle çizer.⁴⁵

Öyle görünüyor ki Elmalılı'ya göre "emrun beyne emrayn" tabiri, insan iradesinin Allah'ın iradesi karşısındaki konumunu açıklamak için gayet uygun bir kavramdır. Zira o, bir taraftan insanın ihtiyarî fiillerinde tamamen serbest olup, iyi ya da kötü seçimi sonucu ortaya çıkan davranışlarından sorumlu tutulacağını söylerken, diğer taraftan yine aynı ihtiyarî fiillerinde tam bir serbestliğin olmadığını vurgulamaktadır.

Şeyh Saduk (ö. 381/991) da aynı konuyu açıklarken "Bu konudaki görüşümüz İmam Cafer es-Sadık'ın görüşüdür. Buna göre insanlar (üzerine) a ne cebr (zorlama) ne de tefviz (havale) vardır; fakat durum bu iki (aşırı uç) arasında orta yoldur" demektedir. Bkz. Ebu Cafer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî, **Risaletü'l İ'tikadâti'l-İmamiyye (Şî İmamiyye'nin İnanç Esasları)**, çev. Ethem Ruhi Fıglalı, Ankara 1978, s. 28. Bu hususta ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Halife Keskin, **Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanç Esasları**, İstanbul 2000, s. 105-110.

⁴³ Yazır, HDKD., VIII, 5627,5628.

⁴⁴ Yazır, HDKD., VIII, 5629-5630.

⁴⁵ Yazır, HDKD., I, 80-81.

4. Kader İnancının İnsan Hayatındaki Yeri

4a. Musibetler ile Kader İnancı Arasındaki İlişki

Hayatın seyri içerisinde insanın çaresizce “kader” diyerek tevekkül ile karşıladığı bazı hadiseler vardır. Kader inancıyla ayrılmaz bir bağı olan bu hadiselere musibet diyoruz. Elmalılı'nın, musibetler karşısında insanın sergilemesi gereken tutum ve davranışları da kader inancı çerçevesinde değerlendirdiğini görüyoruz.

Musibeti “*hedefine isabet eden mermi gibi insana şiddetle dokunan hadise ve felaket*”⁴⁶ olarak tarif eden Yazır, musibeti iki kısma ayırmaktadır. Birincisi, yeryüzünde herhangi bir zarara sebep olan zelzele, kuraklık, kıtlık, ürün veya hayvanların telef olması gibi tabiatta meydana gelen afetlerdir. İkincisi, hastalık, açlık, işkence ve ölüm gibi cana dokunan ve insanın bizzat kendisi üzerinde meydana gelen olaylardır.⁴⁷

Bütün musibetlerin Allah'ın ilm-i ezeliinde takdir edildiğini ifade eden Elmalılı, “*Başınıza gelen herhangi bir musibet kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir*”⁴⁸ ayetinde hitabın günahkârlara mahsus olduğunu; bununla beraber günahkâr olmayanların sabretmek suretiyle sevap ve derecelerinin yükseltilmesi için musibetlere maruz bırakıldıklarını Bakara 2/155. ayete dayanarak ileri sürer. Bu tür musibetlerde esas gayenin imtihan olduğunu vurgular.⁴⁹

Elmalılı, Nisa, 4/78. ve 79. ayetlerde geçen *hasene* ve *seyyie* kelimelerini de musibetle bağlantılı olarak açıklamaktadır. Ona göre *hasene* nimetleri, *seyyie* de meşakkatler ve başa gelen sıkıntıları ifade etmektedir. Allah Rahman ve Rahim olduğu için iyilikler onun iradesi, takdiri ve yaratmasına dayanmakla beraber rızasına da uygundur. İnsanın gayreti sonucu meydana gelmeyen iyilikler, yalnız Allah'ın ihsanıdır. İnsanın çalışmasıyla meydana

⁴⁶ Yazır, HDKD., VII, 4754.

⁴⁷ Yazır, HDKD., VII, 4754.

⁴⁸ Şûrâ 42/30.

⁴⁹ Yazır, HDKD., VI, 4245.

gelen iyilikler de Allah'ın takdir ve yaratmasına, hükmünü yürütmesine ve başarılı kılmasına, irade ve rızasına uygun olduğu için yine onun ihsanıdır. İnsanın karşılaştığı kötülöklere gelince onlar da genel olarak “*küllün min 'indillâh*”⁵⁰ ayeti gereğince Allah'ın takdir ve iradesi dâhilindedir.⁵¹ Fakat Yazır, burada şöyle bir inceliğe dikkat çeker: Kötülöklerde insanın yapma veya terk etme yönünden mutlaka bir kusuru vardır. İnsan onu iradesiyle bile- rek veya bilmeyerek, bizzat veya dolaylı olarak ister. Allah da cimri olmadığı için kulun iradesine izin verip, hükmünü yürüterek muradını halk eder. Dola- yısıyla istenen kötülök yine Allah katından gelmekle beraber, sebep ve çıkış noktası insanın kendisi olduğu için insana nispet edilir. Sorumluluk da sebep olan insana ait olur.⁵² Her ne şekilde olursa olsun kötülöklere önce insana nis- pet edilmeli, insan onları kendisinden bilmeli, bununla birlikte Allah katından olduğunu da unutmamalıdır. Bu bakımdan “*küllün min 'indillâh*” ifadesinden cebr anlaşılmalıdır, her iki ayet birlikte göz önüne alınarak ne cebr ne terk, “*emrun beyne emrayn*” çerçevesinde bir adalet ve sorumluluk anlaşılmalıdır. Burada “*âmentü*”deki “*hayrihî ve şerrihî minallâh*” iman esasının güzel bir şerhi vardır.⁵³

4b. Dua ve Tevekkülün İlahi Takdir İçerisindeki Yeri

Musibetlere karşı yapılması istenen duâ ve tevekkülün Allah'ın takdiri içerisinde bir yeri var mıdır? Kader inancı ile duâ ve tevekkül etme anlayışı bağdaşır mı? gibi soruların da Elmalılı tarafından cevapsız bırakılmadığını görüyoruz.

“*Mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsinler*”⁵⁴ mealindeki ayeti Elmalılı şöyle yorumlamaktadır: Tevekkül, bütün güç ve kudretin Allah'a ait olduğunun bilinmesi, her hususta ona güvenilmesi; bununla beraber emrine ve takdi- rine gönül hoşluğu ile teslimiyet göstererek kulluk görevlerinin gereğince yeri-

⁵⁰ Nisâ 4/78.

⁵¹ Yazır, HDKD., II, 1397.

⁵² Yazır, HDKD., II, 1397-1398.

⁵³ Yazır, HDKD., I, 1398.

⁵⁴ Âl-i İmran 3/160; Tevbe 9/51.

ne getirilmesidir.⁵⁵ Ayrıca Yazır, “tevekkül, görevin yerine getirilmesini Allah’a havale etmek değil, emri ve kararı Allah’a bırakmaktır” diyerek şu yanlışlığa dikkat çeker: Bu ayrıntıyı gözden kaçıran birçok insan tevekkülün vazifeyi terk etmek olduğunu zanneder. Bu yüzden kulluk görevlerinin yerine getirilmesini Allah’a havale ederek emri kendisinde görmek ister. Halbuki tevekkülün özü, emre itaat ve vazife sevgisidir.⁵⁶

Duâyı “insanın Rabb’inden mütevazı bir şekilde medet ve yardım istemesi”⁵⁷ olarak tarif eden Yazır, duâdan maksadın i’lam (bildirmek) olmayıp, kulluk göstermek, alçak gönüllülük ile müracaat etmek olduğunu ifade eder. Dolayısıyla maksat bu olunca, kaza ve kaderine rıza göstermekle beraber Allah’a duâ etmek insanlık hissesini tercih değil, Allah’ın kudretine her şeyden fazla saygı göstermektir.⁵⁸ Yazır, Allah’ın evvel-i küll oluşundan hareket ederek şöyle der: Bu durum iyi düşünülünce anlaşılır ki kadere mahkum olan Allah değil, yaratıklardır. Kader önce ise Allah da kader ve kazadan öncedir. Duâ bu önceliği ikrar ve itiraf etmek olduğu için kulluğun en önemli göstergelerindedir. Bize gelince, Allah’ın ilmi ve bu ilmin niteliği ile kader ve kaza akıllarımızın dışındadır. Kaderin sırrı, meydana gelmesinden önce bilinemez. Ancak ilm-i ilahî her şeyi kuşatmış, kader ve kaza her şeyde geçerli olmakla beraber sorumluluk da inkâr edilemez. Biz hem kanunsuz yaşayamayacağımızı biliriz, hem de irade ve azmin bir kanun olduğunu biliriz. Talep ve azim kanunlarından biri de duâdır. Bütün hadiseler sebeplere bağlı olup, duâ da o sebeplerden biridir.⁵⁹

Duâyı olayların meydana gelip-gelmemesinde sebeplerden biri olarak telakkî eden Yazır, “ezelde duâyaya bağlı olarak takdir edilen taleplerin de duâ etmek şartıyla meydana geleceğinin bilinmiş olması lazım gelir” der.⁶⁰ Buna

⁵⁵ Yazır, HDKD., IV, 2566.

⁵⁶ Yazır, HDKD., IV, 2566, 2567.

⁵⁷ Yazır, HDKD., I, 662.

⁵⁸ Yazır, HDKD., I, 665.

⁵⁹ Yazır, HDKD., I, 664.

⁶⁰ Yazır, HDKD., I, 663.

şöyle bir örnek verir: Yemek yeme şartıyla doyması takdir edilmiş olan veya istemek ve azmetmek şartıyla bir işte muvaffak olacağı takdir edilmiş olan kişinin doyması ve başarılı olması, yemesi, istemesi ve azmetmesine bağlıdır. Bunun gibi duâ ile kayıtlı olarak meydana geleceği bilinen takdirler vardır.⁶¹

“*Bana duâ edin, kabul edeyim*”⁶² mealindeki ayette emredilen duânın çok önemli olduğunu belirten Yazır’a göre, burada önce insanın cüz’î iradesinin açıkça ortaya konulması ile cebr anlayışının reddedilmesi vardır. Gerek ibadet manasında, gerek sadece duâ manasında olsun, istemek emredilmiştir. Allah’ın karşılık vermesi için kulun istemesi şart kılınmıştır.⁶³ Görüldüğü gibi Yazır, insanlara emredilen duâyı onların irade sahibi olmalarına bir delil olarak kabul etmekte ve duânın takdir içerisinde yeri olduğunu ifade etmektedir.

Yazır’ın insanın musibetlere karşı tedbir almasını da dua çerçevesinde değerlendirdiğini görüyoruz. Nitekim o, Yusuf 12/67. ayeti tefsir ederken takdir ile tedbir arasındaki ilişkiyi de izah etmeye çalışmaktadır. Tedbir almak insanın görevidir. Fakat, Allah hakkımızda behemahal bir kaza murat etmişse, o mutlaka olur. Onun takdirine karşı hiçbir tedbir fayda vermez. Her ihtimale karşı tedbir almak lazım ise de alınan tedbir, takdiri engelleyecek değildir. Nihayet tedbir bir yardım dilemedir. Takdire uygun ise faydalı olur, yoksa hazer (sakınma) kadere mani olmaz.⁶⁴

Elmalılı, tevekkül, duâ ve tedbiri insanın gücünü aşan hususlarla, daha çok da musibetlerle ilgili olarak ele almakta ve o çerçevede değerlendirmektedir. Musibet ister insanın kusuru sebebiyle olsun, ister sabır ve tahammülünün denenmesi için doğrudan Allah tarafından verilsin, her iki halde de başa gelmişse yapılacak tek şey vardır. O da ilahî takdire iman ederek teslim olmaktır. Musibetler karşısında kadere imanın kalbe kuvvet ve dayanıklılık verme, gerek acı gerekse tatlı hadiseler karşısında insanın sarsılmamasını sağlama gibi bir faydası da vardır. Nitekim “(Allah bunu) elinizden çıkana

⁶¹ Yazır, HDKD., I, 664.

⁶² Mü’min 40/60.

⁶³ Yazır, HDKD., VI, 4176.

⁶⁴ Yazır, HDKD., IV, 2890.

üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şumarmayasınız diye (açıklamaktadır)"⁶⁵ ayeti insanın "Allah'ın takdiri böyleymiş" diyerek teselli bulmasının ve metanetini korumasının gerekliliğini ifade etmektedir.⁶⁶ Zira ezelde takdir edilen kesin bir hüküm vardır, o da insanın, sorumluluğunu ortadan kaldırmamakla birlikte, başına gelecektir.⁶⁷

Burada Yazır'ın meseleyi, insanın imtihan için yaratılmış olması gerçeğini göz önünde tutarak değerlendirdiğini görüyoruz. Nitekim "Bu, şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü, diye beni sınamak üzere Rabb'im (gösterdiği) lütfundandır"⁶⁸ ayeti de insanın muhtelif şekillerde imtihana tabi tutulduğunu ifade eder. Dolayısıyla başına gelen her şeyin takdir edilmiş olduğuna inanan insan, Allah'ın çeşitli hadiseler ile ortaya çıkan acı-tatlı kaza ve kaderi karşısında, insan olarak etkilense de, kendisini kaybetmez. Ne kederin ıstırapına, ne de sevincin gurur ve heyecanına kapılır. Hepsinin Allah'tan geldiğini bilerek ve rıza göstererek dünyada kendisine verilen görevleri yerine getirmeye çalışır.⁶⁹

Sonuç

Tarih boyunca, mahiyeti gereği, sürekli tartışma konusu olan kader inancı, yazmış olduğu *Hak Dini Kur'an Dili* isimli tefsirinde Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın da ele aldığı meselelerden biridir.

Elmalılı kader inancını, Allah'ın iradesi ile insana verilen iradeyi temel alarak izah etmeye çalışmaktadır. Ona göre ilahî irade, biri hiçbir şarta bağlı olmaksızın doğrudan doğruya; diğeri de şartlara, özellikle de insan iradesine bağlı olarak dolaylı olmak üzere iki şekilde tecellî eder. İrade sahibi olarak yaratılan insanın ilahî irade karşısındaki konumunu Yazır, Şîî âlimlerce kullanılan "emrun beyne emrayn" tabiri ile açıklamaktadır. Buna göre insan; bir

⁶⁵ Hadid 57/23.

⁶⁶ Yazır, HDKD., VII, 4754.

⁶⁷ Yazır, HDKD., VI, 3905.

⁶⁸ Neml 27/ 40.

⁶⁹ Yazır, HDKD., 4754.

yönüyle hür, diğer yönüyle mecbur olan bir varlıktır. O, hürriyet ile mecburiyeti bünyesinde toplamakta, bu yüzden de yaptıklarından sorumlu tutulmaktadır. Zira insanın hür olduğu alanda ilahî irade insan iradesine bağlı olarak tecellî etmektedir.

Elmalılı'nın insanın iradî fiilleriyle ilgili olarak kaderi şöyle anladığını söyleyebiliriz: Takdir, insanın ne yapacağını kesin olarak belirlenmesi değil, ne yapabileceğinin sınırlarının çizildiği bir imkânlar sahasının tespitidir. İradî fiiller alanında kaderin bu şekilde anlaşılması ve ilahî iradenin bir yönüyle insan iradesine bağlı olarak ortaya çıktığının ileri sürülmesi, kader inancının izahı açısından önemli bir açıklamadır. Çünkü irade sahibi olarak yaratılan ve sınırlı da olsa, kendisine hürriyet verilen insanın sorumlu tutulabilmesi ancak böyle mümkün olabilir.

Diğer taraftan Yazır, Allah'ın insanın her isteğini yerine getirmek zorunda olmadığını ifade etmekle, dinî teklif alanında yine de bir mecburiyetin varlığına işaret etmektedir. Bununla birlikte şu hususu ısrarla vurgulamaktadır: İnsan serbest bırakıldığı alanda kendi iradesi ve tercihi sonucu ortaya çıkan olumsuzlukları kadere yükleyerek sorumluluktan kurtulmaya çalışmamalıdır. Ancak, kendi gücünü aşan hususlarda metanetini kaybetmemek için kadere inanmalı ve üzerine düşen her şeyi yaparak sonucu Allah'a havale etmelidir. Ancak bu arada imtihan için yaratıldığını da unutmamalıdır.

KAYNAKÇA

AKBULUT, Ahmet, “M. Hamdi Yazır’da Kelâmî Problemler”, Elmalı Muhammed Hamdi Yazır, Ankara 1993.

AYDIN, Ali Arslan, İslam’da İman ve Esasları, İstanbul 1990.

CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf (ö. 816/ 1413), Kitâbu’t-ta’rîfât, thk. İbrahim el-Ebyârî, Beyrut 1992.

EŞ’ARÎ, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail (ö. 324/935), Kitâbu’l-luma fi’r-red alâ ehli’z-zeyğ ve’l-bida’, nşr. Richard J. McCarthy, Beyrut 1952.

EZHERÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed (ö. 370/975), Tehzîbu’l-luğa, thk. Abdusselam Muhammed Harun, (I-XV), Kahire, tsz.

GÜLER, İlhami, Allah’ın Ahlâkîliği Sorunu, Ankara 2000.

İBN FÂRİS, Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyya (ö. 395/1004), Mu’cemu mekâyisi’l-luğa, nşr. Abdüsselam Muhammed Harun, (I-VI), Beyrut 1991.

İBN MANZUR, Ebu’l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (ö. 711/1311), Lisânu’l-Arab, (I-XV), Beyrut 1955.

İSFEHÂNÎ, Rağîb Hasan b. Muhammed (ö. 502/1112), el-Müfredât fi garîbi’l-Kur’ân, nşr. M. Ahmed Halefullah, Mısır, tsz.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı (ö.1946), Yeni İlm-i Kelam, (Yayına Hazırlayan) Sabri Hizmetli, Ankara 1981.

KARADENİZ, Osman, “Kader Konusunda Bazı Yanlış Anlamalar”, DEÜİFD, VII, İzmir 1992.

KESKİN, Halife, İslam Düşüncesinde Allah-Âlem İlişkisi, İstanbul 1996.

----- İslam Düşüncesinde Kader ve Kaza, İstanbul 1997.

----- **Kendi Kaynakları Işığında Şia İnanc Esasları**, İstanbul 2000.

KUMMÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh (ö. 381/991), **Risaletü'l İ'tikadâti'l-İmamiyye (Şiî İmamiyye'nin İnanc Esasları)**, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara 1978.

MACDONALD, D.B., "Kader", İ.A., İstanbul 1967.

MÂTÜRİDÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed (ö. 333/944), **Kitâbu't-tevhîd**, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, Ankara 2003.

MUSTAFA, İbrahim ve arkadaşları, **Mu'cemu'l-vasît**, (I-II), İstanbul 1989.

ONAT, Hasan, "*Elmalılı Hamdi Yazır'ın Din Anlayışı ve Mezheplere Bakışı*", **Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır**, Ankara 1993.

SÂBUNÎ, Nureddin Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekr (ö. 580/1184), **el-Bidâye fi usuli'd-dîn**, nşr. Bekir Topaloğlu, Dimaşk 1979.

ŞEYH MÜFÎD, Ebu Abdullah Muhammed b. En-Nu'man (ö. 413/1022), **Tashîhu'l-İ'tikad**, thk. Hibetü'd-Din eş-Şehristanî (Evailu'l-Makalât ile birlikte), Tebriz 1363/1943.

TÜRKERİ, Mehmet, **Elmalılı'nın Ahlak Felsefesi**, İzmir 2006.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "*Elmalılı Muhammed Hamdi*", **DİA**, XI, İstanbul 1995.

----- "*Kader*", **DİA**, XXIV, İstanbul 2001.

YAZIR, Muhammed Hamdi (ö.1942), **Hak Dini Kur'an Dili**, (I-X), İstanbul 1971.

YÜKSEL, Emrullah, **Sistemik Kelam**, İstanbul 2006.